

Дмитро Гордієнко, Марина Домановська

**ДО УЧАСТІ НІЖИНЬСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО
ТОВАРИСТВА В ХАРКІВСЬКОМУ АРХЕОЛОГІЧНОМУ З'ЇЗДІ:
ПРОБЛЕМА ПОВЕРНЕННЯ ПАМ'ЯТОК
(за листуванням Є. Редіна та М. Бережкова)**

В історії українського музейництва одне з почесних місць займає професор Харківського університету Єгор Кузьмич Редін – період завідування якого Музеєм красних мистецтв і старожитностей (1892–1908 рр.) став однією з найблискупіших епох в історії закладу¹. Будучи завідувачем Музею вчений докладав значних зусиль до поповнення його фондів, до того ж не лише поодинокими пам'ятками, а цілими колекціями². Так, на час вступу на посаду Музей нараховував 2011 експонатів, а на 1908 р. їх налічувалось 3733, що було безпосередньою заслугою вченого³. Особливе поповнення колекцій старожитностей у Музеї відбулось після XII Археологічного з'їзду⁴, в чому також була пряма заслуга завідувача, а створення Відділу церковних старожитностей “потрібно повністю приписати проф. Є.К. Редіну”⁵. Варто відмітити, що і Харківський етнографічний музей Історико-філологічного товариства бере свій початок з Етнографічної виставки XII Археологічного з'їзду⁶.

Провідна роль Є. К. Редіна у підготовці XII Археологічного з'їзду у Харкові, що відбувся у серпні 1902 р., неодноразово відмічалася в історіографії⁷. Однак музейницька складова діяльності вченого і на сьогодні

¹ *Данилевич В.Е.* Музей изящных искусств и древностей // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 г.г.) / Под ред. проф. Д.И. Багалея и проф. И.П. Осипова. Харьков, 1911, с. 68.

² *Павлова О.Г.* XII Археологічний з'їзд та проблема вивчення церковного мистецтва та старожитностей Харківщини // Віра і розум, 2000, № 1, с. 165; *Жебелев С.* Памяти Е.К. Редина // Записки Классического отделения Русского археологического общества. СПб., 1910, т. VI, с. X.

³ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Є.К. Редін – професор Харківського університету: Монографія. Харків, 2008, с. 126.

⁴ *Данилевич В.Е.* Указ. соч., с. 61.

⁵ Там же, с. 61.

⁶ *Данилевич В.Е.* Этнографический музей // Ученые общества и учебно-вспомогательные учреждения Харьковского университета (1805–1905 г.г.) / Под ред. проф. Д.И. Багалея и проф. И.П. Осипова. Харьков, 1911, с. 133; *Наріжний С.* Харківське історично-філологічне товариство // Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі. Прага, 1944, т. 5, с. 161, 164, 165.

⁷ *Скирда І.М.* XII Археологічний з'їзд у м. Харкові та наукові академічні традиції в Україні // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – № 908: Серія: Історія.

залишається недостатньо дослідженою. Однією з таких проблем є питання участі дослідника в збереженні за Харківськими музеями пам'яток, переданих для виставки з'їзду. Одним з таких епізодів були перипетії з поверненням експонатів, наданих Ніжинським історико-філологічним товариством. З іншого боку, в науці недостатньо висвітлена і участь самого Ніжинського товариства в XII Археологічному з'їзді. Прикметно, що у бібліографії праць, присвячених Харківському археологічному з'їзду, серед 443 позицій місця для звіту голови Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька М. Бережкова про участь у XII Археологічному з'їзді⁸ не знайшлося⁹. На сьогодні маємо лише поодинокі згадки про участь Ніжинського товариства в Харківському з'їзді¹⁰.

Таким чином саме з Харківським з'їздом пов'язано підняття на новий рівень питань історії церковного мистецтва та старожитностей¹¹. Ще напередодні з'їзду була проведена значна робота зі збору та дослідження церковних пам'яток, головна заслуга в якій належить також професору Харківського університету Є. Редіну. Вже 26 квітня на засіданні підготовчого комітету Є. Редін виступив з доповіддю “Пам'ятки церковних старожитностей Харківського губернії”¹², що була опублікована окремим відбитком¹³. У своїй доповіді вчений наголосив, що “церковні старожитності – один з головних показників культури народу, його духовних інтересів, висоти розвитку його мистецтва, художніх промислів”¹⁴. Відтак на засіданні комітету 25 травня 1900 р. серед інших було прийнято рішення відрядити Є. Редіна для збору церковних старожитностей Харківської губернії та окремо з тією ж метою у м. Білгород¹⁵.

Вип. 42. Харків, 2010; *Філіппенко Р.І.* До питання про участь Є.К. Редіна в російських археологічних з'їздах // Чотирнадцять Сумцовські читання. Матеріали наукової конференції “Музей і сучасність: актуальні проблеми музейної діяльності”. Харків, 2008, с. 31–32.

⁸ *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. Т. IV. Нежин, 1903, с. 35–60.

⁹ Див.: XII Археологічний з'їзд: (До 100-річчя проведення): Бібліогр. покажч. / Укладач О.М. Дмитрієва. Харків, 2002, 76 с.

¹⁰ Див., наприклад: *Юренко С.П.* Археологічні з'їзди в Україні. К., 2004, с. 22–23; *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 109. Окремо про участь М. Бережкова в XII Археологічному з'їзді згадує *Л. Шипко: Шипко Л.В.* Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова. Автореф. ... к. іст. наук. К., 2007, с. 8, 9.

¹¹ *Павлова О.Г.* Вказ. праця, с. 162.

¹² *Філіппенко Р.І.* Е.К. Редін – исследователь религиозных памятников искусства Харьковской губернии // Віра і розум, 2000, № 1, с. 225.

¹³ *Редін Е.К.* Памятники церковных древностей Харьковской губ. Харьков, 1900, 14 с.

¹⁴ Там же, с. 1.

¹⁵ Протокол пятого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 25 мая 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству

Про свої поїздки по Харківщині зі збору церковних старожитностей Є. Редін писав М. Сумцову в листі від 2 липня 1901 р.: «Ось уже місяць, як я під пекучим промінням сонця по запилених і розбитих дорогах на дрогах, бричках, простих возах мандрую з села в село для вивчення церковних старожитностей у вигляді, наприклад, чудових старовинних іконостасів в якомусь сільці в його злиденній дерев'яній церкві, чи у вигляді рукопису (рідкість – XVI ст.) чи давнього стародруку Біблії (Острозька, 1581).

Як приємно знайомитись все з новими місцями своєї дорогої батьківщини – в цьому випадку Харківської губернії! Але як дорого це обходиться – у тому плані, що доводиться витримувати – перш ніж потрапиш у нове місце – по цих допотопних дорогах, у цих екіпажах, що витрясуть з тебе всю душу!»¹⁶. З населених пунктів, в яких побував дослідник, згадуються Мерефа, Артемівка, Комарівка, Бабаї, Хорошев монастир, Хорошево, Костянтинівка, Борова, Водяне, Чугуїв, Малинівка, Печеніги, Лебязе, Коробочкіно і Зміїв¹⁷.

Для збору пам'яток та матеріалів для з'їзду Харківський підготовчий комітет розробив низку програм¹⁸, серед яких досить детально було розроблено програму зі збору церковних старожитностей¹⁹. Окремо розроблялись програми для організації виставки в Харкові до XII Археологічного з'їзду, наприклад з етнографії²⁰ чи окремо зі збору писанок²¹.

XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 53; *Филиппенко Р.И.* Е.К. Редин – исследователь религиозных памятников..., с. 225.

¹⁶ *Сумцов Н.* Человек золотого сердца (Профессор Егор Кузьмич Редин). Харьков, 1909, с. 41–42.

¹⁷ Там же, с. 42.

¹⁸ Программа для собиранія сведений по первобытным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда / Под ред. проф. Е.К. Редина. Харьков, 1902, т. 1, с. 22–23; Программа для собиранія сведений по древностям историческим для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 23–25; Программа для собиранія сведений по церковным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 25–28; Программа для собиранія сведений этнографических предметов к выставке на предстоящем в 1902 г. в г. Харькове XII археологическом съезде // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 29–32; Программа для собиранія сведений о кобзарях и лирниках. К XII археологическому съезду в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 32–35; Программа для собиранія писанок и сведений о них. (К XII археологическому съезду в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 36–37.

¹⁹ Программа для собиранія сведений по церковным древностям для XII археологического съезда в Харькове // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 25–28.

²⁰ Программа для собиранія сведений этнографических предметов к выставке..., с. 29–32.

²¹ Программа для собиранія писанок и сведений о них..., с. 36–37.

Ці програми друкувались у місцевій пресі, наприклад, “Харьковских губернских ведомостях” чи “Харьковских епархиальных ведомостях”, вони розсилалися на місця священикам та вчителям, а також в інші комітети для такого самого розповсюдження на місцях²². Більш того саме Є. Редін, якого, природно, найбільше цікавили церковні старожитності, опублікував у “Харьковских губернских ведомостях” власне звернення, з проханням посприяти у зборі потрібного матеріалу²³.

Щодо церковних старожитностей, то програма включала як загальні питання, так і конкретні. До загальних належали такі питання: як називалось село, скільки церков у ньому, коли вони споруджені, чи не збереглось залишків старих церков, а також питання церковної епіграфіки – чи не збереглися якісь старовинні епітафії тощо. Решта питань стосувались конкретних церковних пам’яток: 1) Архітектура церковних і монастирських пам’яток; 2) Іконопис; 3) Культові металеві вироби; 4) Предмети церковного шитва та 5) Богослужбові книги, рукописи. Окрім того в приписці до програми комітет наполегливо просив “окрім повідомлення про всі указані в програмі предмети – прислати і самі предмети в “Попередній комітет з підготовки XII Археологічного з’їзду” (Харків, Університет). Ці предмети будуть досліджені, сфотографовані і потім, зі згоди їх володільця – поступлять на археологічну виставку, що влаштовується при Харківському археологічному з’їзді”²⁴.

Відтак 30 квітня 1900 р. через “Харьковские губернские ведомости” Є. Редін звернувся до громадськості з проханням допомоги у збиранні інформації та самих церковних старожитностей. А на засіданні 10 жовтня 1900 р. було прийнято рішення окремо звернутись до “духовного начальства для передачі на археологічну виставку при з’їзді деяких предметів, що зберігались у церковних ризницях і складах без ужитку, і особливо стародруків”²⁵. Таким чином, завдяки підтримці харківської єпархії, закликає комітету знайшов відгук, насамперед, серед місцевих священиків.

Щоб полегшити надсилання предметів Комітету для виставки, останній звернувся до харківського губернатора з проханням дозволити здійснювати цю пересилку безкоштовно²⁶. На засіданні 26 березня 1901 р.

²² Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця, с. 103.

²³ Редін Е.К. Памятники церковных древностей Харьковской епархии // Харьковские губернские ведомости, 1900, 30 апреля.

²⁴ Программа для собирания сведений по церковным древностям..., с. 28.

²⁵ Протокол шестого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 10 октября 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 71.

²⁶ Протокол двенадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 26 марта 1901 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 194.

Харківський підготовчий комітет прийняв рішення у зв'язку з підготовкою археологічної та етнографічної виставки “звернутись до всіх попередніх комітетів і комісій з підготовки XII Археологічного з'їзду – з проханням – збирати для виставок предмети, вести їх список, який повідомити своєчасно комітету для потрібного вибору предметів і приготування відповідного для них приміщення”²⁷. Як наслідок, наприклад, Церковно-історичне і археологічне товариство при Київській духовній академії передало на виставку XII Археологічного з'їзду тридцять експонатів зі свого музею²⁸. Про всі надходження старожитностей та інших пам'яток для виставки XII Археологічного з'їзду Є. Редін доповідав на засіданнях Харківського підготовчого комітету²⁹.

До територій, які підлягали обстеженню в рамках підготовки Харківського археологічного з'їзду, входила і Чернігівська губернія. Тому, природно, що листи з запрошенням взяти участь у роботі були направлені в місцеві наукові центри, насамперед у Чернігівську архівну комісію та Інститут князя Безбородька і Ніжинське історико-філологічне товариство.

Звернення Харківського комітету з підготовки XII Археологічного з'їзду було зачитано на засіданні Ніжинського історико-філологічного товариства 18 травня 1900 р. Була створена відповідна Комісія у складі голови товариства А. Добіаша, секретаря І. Сребницького та членів о. А. Величковського, М. Бережкова, Є. Кашпровського, М. Лілеєва, В. Піскорського, В. Резанова та М. Сперанського. Товариство прийняло рішення об'єднати свою діяльність з Інститутом князя Безбородька і звернутись до Харківського комітету, а також до Московського археологічного товариства з проханням визнати його “центральною органом для ведення підготовчих до з'їзду робіт по всій Чернігівській губернії”³⁰. З часом О. Величковський

²⁷ Протокол двенадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда..., с. 192–193; Протокол восемнадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 4 ноября 1901 года // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 358–361.

²⁸ Протокол восемнадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда..., с. 358.

²⁹ Див., напр.: Протокол седьмого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 4 ноября 1900 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 101; Протокол одиннадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда в Харькове, 5 марта 1901 г. // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 176; Протокол двенадцатого заседания комитета по устройству XII-го археологического съезда..., с. 191–192.

³⁰ Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 года по 22 ноября 1902 года // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. Нежин, 1903, т. IV, с. 4; Доклад председателя историко-филологического общества при

вийшов з комісії, натомість до її складу вступив ніжинський міський голова І. Дейкун, ніжинський справщик В. Фальковський, страховий агент Я. Гужовський, викладач глухівської гімназії О. Малинка, земський учитель С. Гатцук³¹, секретар Чернігівського губернського комітету О. Яригін³². 7 вересня 1901 р. А. Добіаш склав з себе повноваження голови Ніжинського товариства. На цій посаді його замінив М. Бережков, а секретарем було обрано М. Лілеєва³³.

Ніжинське товариство, зі свого боку, також надрукувало і розіслало кілька сотень екземплярів відозв до населення, з проханням посприяти у зборі різноманітних старожитностей³⁴. Програмки були надруковані як окремими відбитками в кількості 3000 екземплярів, так і вдалось домовитись про їх розміщення в “Черниговских губернских ведомостях” та “Черниговских епархиальных известиях”³⁵. Уже 20 листопада 1900 р. А. Добіаш доповідав на засіданні Товариства про перші надходження пам’яток, призначених для виставки XII Археологічного з’їзду³⁶. Лише протягом першого року в напрямку підготовки до XII Археологічного з’їзду від різних осіб поступило 175 археологічних і етнографічних матеріалів, а саме: 15 нових брошур, 7 давніх рукописів, 89 різноманітних рукописних повідомлень і статей, 64 археологічних і етнографічних речей³⁷. Загалом же відгукнулось на звернення Товариства близько 150 приходів і монастирів Чернігівської єпархії, що, проте, складало незначну частину від всієї їх кількості³⁸.

институте князя Безбородко, профессора Добиаша, о результатах деятельности состоящей при Обществе особой комиссии по собиранию археологических и этнографических сведений, а также предметов древности в пределах Черниговской губ., к XII археологическому съезду // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 195–196.

³¹ Надав у розпорядження Ніжинського товариства одну з найбільших колекцій: *Бережков М.* О занятях археологической комиссии..., с. 52–53. Частково колекція була описана П. Уваровою: Каталог выставки XII Археологического съезда в г. Харькове: Отд. древностей, добытых из раскопок и случайных находок / Ред. П.С. Уварова. Харьков, 1902, с. 116–117.

³² *Бережков М.* О занятях археологической комиссии..., с. 36; Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 196.

³³ Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 года по 22 ноября 1902 года..., с. 8.

³⁴ *Бережков М.* О занятях археологической комиссии..., с. 36.

³⁵ Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 196

³⁶ Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 года по 22 ноября 1902 года..., с. 6.

³⁷ О составе и деятельности Общества // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. Нежин, 1903, т. IV, с. 32.

³⁸ *Бережков М.* О занятях археологической комиссии..., с. 41.

Перший звіт Ніжинського історико-філологічного товариства був зачитаний Д. Багалієм у засіданні Харківського підготовчого комітету 4 листопада 1900 р.³⁹ Вже тоді доповідач висловив сподівання, що роботи Ніжинського товариства з дослідження Чернігівської губернії дадуть цінний науковий матеріал⁴⁰. Ці надії виправдались і в засіданні 26 березня 1901 р. Д. Багалій зачитав другий звіт, в якому наголосив, що Ніжинське товариство розгорнуло активну діяльність, отримуючи пакети зі старожитностями навіть із “глухоманей” губернії. Тоді ж було прийнято рішення просити ніжинських колег передати в Харків матеріали для виставки, серед яких брошуру П. Тихонова “Черниговские старцы” і Б. Грінченка “Описание музея Тарновского” та низку інших⁴¹. Роботу Ніжинського історико-філологічного товариства щодо підготовки XII Археологічного з’їзду підсумував у своїй доповіді на засіданні Товариства 22 вересня 1902 р. М. Бережков⁴².

Найкращі колекції були передані Товариству псаломщиком села Гужовка Борзенського повіту К. Самбурзьким, у колекції старожитностей якого були і такі рукописи, як повість інок Матронинського монастиря Серапіона про його подорож в Єрусалим у 1749 р. та “Енеїда” Котляревського у списку початку XIX ст., зробленого з друкованого видання Папури⁴³. Найбільшу ж колекцію, що налічувала понад тисячу предметів, передав Ніжинському товариству священник с. Вишенок, Остерського повіту, Чернігівської губернії Ф. Яновський. Колекція в повному складі була передана в Московське археологічне товариство для опису, яким займалась сама графиня Уварова⁴⁴.

На жаль, як відмітив М. Бережков у своїй підсумковій доповіді, Комісія не встигла скористатись всім наданим матеріалом для підготовки якоїсь узагальненої доповіді на Харківському з’їзді, позаяк “весь час очікувала нових повідомлень від інших церков, щоби зробити вибірку, або

³⁹ Протокол сьмого заседания предварительного комитета по устройству XII археологического съезда в Харькове, 4 ноября 1900 года // Труды Харьковского предварительного комитета..., т. 1, с. 98.

⁴⁰ Там же, с. 98.

⁴¹ Протокол двенадцатого заседания предварительного комитета по устройству XII археологического съезда..., с. 190–191; Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 203, 211–212.

⁴² *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 35–60.

⁴³ Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 года по 22 ноября 1902 года..., с. 15; *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 46–47.

⁴⁴ *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 55–56. Опис колекції див.: Каталог выставки XII Археологического съезда г. Харькове: Отд. древностей, добытых из раскопок и случайных находок / Ред. П.С. Уварова. Харьков, 1902, с. 101–110.

ж звід даних із більшої кількості писемних повідомлень”, однак вчений висловив припущення, що “Комісія сподівається скористатись ними за іншого зручного моменту” і “буде зберігати їх і доповнювати”⁴⁵.

10 березня 1902 р. Ніжинське товариство обрало депутатами на Харківський з’їзд Є. Кашпровського та М. Бережкова⁴⁶. Останній на з’їзд підготував опис приватного архіву міського лікаря м. Глухова Петра Дорошенка – рідного дядька майбутнього відомого українського історика Дмитра Дорошенка⁴⁷. “Про зібрання рукописів Петра Яковича Дорошенка в Глухові”⁴⁸. Ця тема відповідала основному науковому захопленню вченого⁴⁹. Хоча на цьому участь М. Бережкова в самому з’їзді й обмежилась, у листі до Т. Флоринського від 16 вересня 1902 р. вчений зізнавався: “Поездка в Харьков на съезд и подготовительные к нему работы поутомили меня: вакацию провел в Нежине в таком положении, что называется ни дела, ни покою”⁵⁰.

Натомість Є. Редін за матеріалами надісланих колекцій підготував низку статей⁵¹ і виголосив доповідь на засіданні секції “Мистецькі і художні пам’ятки, нумізматики і сфрагістика”⁵². На завершення вчений висловив побажання, щоб пам’ятки релігійного мистецтва, зібрані для з’їзду, не зникли по закінченні роботи з’їзду, щоб здійснилась мрія створити при Музеї красних мистецтв і старожитностей Харківського університету відділ церковних старожитностей⁵³.

⁴⁵ *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 43.

⁴⁶ Протоколы заседаний Общества с 28 февраля 1900 года по 22 ноября 1902 года..., с. 22.

⁴⁷ П. Дорошенко був замордований більшовиками в 1919 р., після чого загубились сліди і його колекції: *Коваленко О.* З історії колекціонування писемних пам’яток на Чернігово-Сіверщині // *Сіверянський літопис*, 2002, № 1, с. 86.

⁴⁸ Известия XII Археологического съезда в Харькове, 1902, № 14, с. 211–212. *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 48–49; Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко профессора Добниаша..., с. 207–208. Опис колекції надано самим П. Дорошенком: *Собрание Дорошенка в гор. Глухове: Из письма Петра Яковлевича Дорошенка к пред. Нежин. ист.-филол. о-ва (от 1 авг. 1902 г.) / М.Н. Бережков // Труды Двенадцатого археологического съезда в Харькове. 1902. В 3 т. / Под ред. гр. Уваровой. М., 1905, т. 2, с. 93–108. Див. також: *Дорошенко П.Я.* Семейные архивы Глуховского уезда Черниговской губернии // *Древности. Труды археографической комиссии Московского археологического общества / Под. ред. М.В. Довнар-Запольского. М., 1898, т. I, вып. 1, ст. 111–114.**

⁴⁹ *Шипко Л.В.* Вказ. праця, с. 13.

⁵⁰ IP НБУВ, ф. III, од. зб. 19532, арк. 1зв.

⁵¹ *Редин Е.К.* Икона “Недреманное око” // *Труды Харьковского предварительного комитета...*, с. 153–159; *Редин Е.К.* О лицевых синодиках, поступивших в распоряжение Харьковского предварительного комитета по устройству XII Археологического съезда // *Труды Харьковского предварительного комитета...*, с. 452–465.

⁵² Известия XII Археологического съезда в Харькове, 1902, № 10, с. 137–138.

⁵³ Там же, с. 138.

Щодо цього питання, то погляд Є. Редіна на музеєфікацію місцевих пам'яток суголосний опублікованому ним уривку зі статті Ю. Морозова, яку виголосив на засіданні комітету Д. Багалій: «Нехай централізують щось інше, але наші старожитності мають належати нам, а не комусь іншому, і зберігатись у нашому музеї... Не будемо також байдужими до наших старожитно-історичних багатств, і подумаєм, як би зібрати їх і наповнити ними наш музей старожитностей, зародок якого вже існує при Харківському університеті»⁵⁴. М. Сумцов відмічав, що Є. Редін доклав багато праці «збираючи ці речі, і ще більше турбот і розчарувань, утримуючи їх за університетом»⁵⁵.

Як було зазначено, саме Музею красних мистецтв і старожитностей при Харківському університеті Є. Редін приділяв важливу увагу у своїй діяльності. XII Археологічний з'їзд давав для цього багатющий матеріал, не скористатись яким, звісно, Редін не міг. О. Павлова відмічає саме роль Редіна в утриманні за університетським музеєм колекцій, що за допомогою графині П. Уварової йому значною мірою вдалося⁵⁶. Однак інша думка була у власників колекцій, які не поспішали з ними розставляти. Загалом практика залишати прислані старожитності при місцевому музеї була звичною для Археологічних з'їздів⁵⁷. Тому не дивно, що, попри всі повернення, особливе поповнення музею відбулось саме після проведення XII Археологічного з'їзду⁵⁸. Власне завдяки з'їзду, Музей перетворився в Музей красних мистецтв та старожитностей і при ньому були відкриті церковний, місцевий та історичний відділи⁵⁹. Про надходження церковних старожитностей Є. Редін доповідав на засіданнях Харківського підготовчого комітету⁶⁰.

⁵⁴ Протокол шестого засідання комітета по устроюству XII-го археологического съезда..., с. 63.

⁵⁵ *Сумцов Н. Человек золотого сердца...*, с. 10.

⁵⁶ *Павлова О.Г. Вказ. праця*, с. 166; *Сумцов Н. Человек золотого сердца...*, с. 10; *Філіппенко Р.І. Е.К. Редін – исследователь религиозных памятников...*, с. 227; *Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця*, с. 128.

⁵⁷ *Юренко С.П. Вказ. праця*, с. 5.

⁵⁸ *Данилевич В.Е. Музей изящных искусств и древностей...*, с. 57; *Павлова О.Г. Вказ. праця*, с. 165.

⁵⁹ *Сумцов Н. Памяти профессора Харьковского университета Егора Кузьмича Редина // СХИФО, т. 19: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 3; Речь ректора Д.И. Багалей // СХИФО, том XIX: Памяти профессора Егора Кузьмича Редина († 27 апреля 1908 г.). Харьков, 1913, с. 13; Філіппенко Р.І., Куделко С.М. Вказ. праця*, с. 127.

⁶⁰ Наприклад, 5 березня 1901 р.: Протокол одиннадцатого заседания предварительного комитета по устроюству XII археологического съезда..., с. 176–177; Протокол двенадцатого

В. Скирда стверджує, що відділ церковних старожитностей XII Археологічного з'їзду був зібраний одним Є. Редіним⁶¹. Однак як показують джерела, в збиранні колекції виставки і насамперед у напрямку церковних старожитностей було задіяно якнайширше коло громадськості, як окремих осіб, насамперед священників, так і різних наукових інституцій, у тому числі Ніжинське історико-філологічне товариство.

Окрім того Ніжинське товариство, на прохання Б. Грінченка передало в бібліотеку Харківського етнографічного музею його колекцію, яка складалась з таких видань: 1) *Этнографические материалы*, вып. I–III (Чернигов, 1895–99); 2) *Гринченко Б. Из уст народа* (Чернигов, 1900); 3) Каталог музея украинских древностей, коллекции В.В. Тарновского, томы I–II (К., 1898, Чернигов, 1900); Литература украинского фольклора, 1777–1900 год. Опыт библиографического указателя (Чернигов, 1901), а також 17 інших статей і брошур⁶². До того самого музею була передана і колекція писанок, у кількості понад 150 шт., зібраних О. Малинкою в повітах Кролевецькому, Конотопському, Глухівському і частково Путивльському⁶³, а також підготовлений ним же етнографічний альбом, що включав понад 300 фотографій та інших малюнків, що зображували народний побут Чернігівської губернії⁶⁴.

Таким чином, описуючи враження від Харківського з'їзду в листі до С. Жебелева від 22 вересня 1902 р. Д. Айналов згадував і виставку Є. Редіна, яка “була громадна, складна і просто набита речами... З'їзд учених був середній. Корифеїв, за винятком Іловайського, Самоквасова, Антоновича, не було... Якщо з'їзд був посередній, то обід від міста був вище середнього”⁶⁵.

Сам Є. Редін по закінченню з'їзду 11 вересня 1902 р. писав Кондакову, що залишилось лише розіслати речі після виставки і можна “нарешту зайнятись дисертацією”⁶⁶, тоді ж він повідомив вчителя і про

засідання предварительного комитета по устройству XII археологического съезда..., с. 191–192 та інші.

⁶¹ *Скирда В.В.* Профессор Е.К. Редин как археолог // *Вісник Харківського державного університету*. № 396: Історія. Вип. 29. X., 1997, с. 49.

⁶² *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 45.

⁶³ *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 56; Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 231.

⁶⁴ *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 57–58.

⁶⁵ Цит. за: *Иодко О.В.* Е.К. Редин: жизнь и деятельность (по материалам петербургских архивов) // *Мир русской византистики* / Под ред. член.-корр. РАН И.П. Медведова. СПб., 2004, с. 336–337.

⁶⁶ Цит. за: *Иодко О.В.* Вказ. праця, с. 336.

народження сина⁶⁷. Про те саме 23 січня 1903 р. Д. Айналов писав С. Желєвеву про Є. Редіна: “Вчора отримав від нього листа. Він займається запаковуванням і розсилкою речей з виставки. Можете собі уявити, що це таке і яка це плутанина і чепуха”⁶⁸.

Таким чином по завершенні з’їзду протягом майже року вчений був позбавлений можливості повернутися до власних наукових розвідок і зосередитися на звичній для нього багатогранній громадській та викладацькій роботі. Є. Редін опинився фактично сам-на-сам із проблемою повернення експонатів виставки, що стала чи не найголовнішою складовою цього наукового форуму, підготовці якої він віддав багато часу і зусиль. Власне ця складова його діяльності залишається також малодослідженою. Проблема повернення експонатів згадується лише у монографії Р. Філіппенка та С. Куделка⁶⁹, проте листування з головою Ніжинського історико-філологічного товариства з цього питання авторами не згадується.

Повернути ці експонати виявилось не так просто. Як свідчать матеріали архіву Музею історії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ф. 1, оп. 4, папка 9: “Материалы по археологическим съездам”), саме Є. Редіну найчастіше були адресовані претензії власників та зберігачів предметів церковного та світського мистецтва, які прагнули як можна скоріше повернути речі, надані для презентації на з’їзді.

Однак, невчасне повернення експонатів виставки не було пов’язане лише зі складнощами їхнього пошуку серед сотень речей. Листи на адресу вченого містять інформацію про те, що Є. Редін неодноразово звертався до власників особливо цінних та цікавих експонатів із проханням надати речі для постійного зберігання у музеї красних мистецтв та старожитностей Харківського університету. Деякі власники пристали на таку пропозицію, як, наприклад о. Василь Відновський⁷⁰, дехто не погоджувався і вимагав від Є. Редіна негайного повернення експонатів. Типовий приклад такої вимоги являє лист священника Івана Ісиченкова⁷¹:

Ваше Высокоблагородие!

В силу указа Харьковской Духовной Консистории за № 14768¹⁰ и распоряжения Благочинного 1¹⁰ Лебединского округа, последовавшего от 18 сего

⁶⁷ Син Є. Редіна – Микола, проживе також важке життя і, як багато харківських мистецтвознавців, буде репресований комуністами в 1930-х роках. Реабілітований у 1989 р.

⁶⁸ Цит. за: *Иодко О.В.* Вказ. праця, с. 338.

⁶⁹ *Філіппенко Р.І., Куделко С.М.* Вказ. праця, с. 120.

⁷⁰ Архів Музею історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, ф. 1, оп. 4, папка 9, № 59.

⁷¹ Там само, № 80.

ноября за 1161го, я положительно не имею возможности предоставить Музею Древностей Императорского Харьковского университета иконы Спасителя и Богоматери, принадлежащих Церкви св. Воскресения г. Лебедина. Поэтому покорнейше прошу Предварительный Комитет, согласно обещанию, изложенному в отношении от 1го мая сего 1902 года за № 1410ым, доставить означенные иконы в возможной сохранности по адресу: Город Лебедин, Воскресенская церковь.

1902 года Ноября, 19 дня. № 80^и.

С истинным почтением *Священник Иоанн Исиченков.*

Подібний приклад дає заява священника Архангело-Михайлівського храму села Лебязького Зміївського повіту, який вимагав: “В 1902^м году мною были выданы Вам Церковные древности для Археологического Музея в Университет, а именно: а) Икона Владимирской Божьей Матери в шитой серебрянной ризе, б) Икона Св. Чудотворца Николая в сребро-повлащенной ризе, в) Образ Спасителя литой из меди овальный, г) Евангелие рукописное в 16^ю долю листа в бархатном переплете и по углам сребро-повлащенными Евангелистами, д) Книга общая Миняя № 33^и 1727 г. Октября, 6 дня, е) Полуштав или Правильник № 31. 1690 г., ж) Псалтирь № 36 – 1737 г., з) Библия 1881 г. Августа 12 дня, каковые предметы по Вашему распоряжению должны быть взяты из Музея 20го Марта н.г. Почему и доверяю подателю сего Заявления, Села Лебязького Крестьянину Даниилу Федоровичу Ворошину получить означенную утварь церковную для доставления мне к препровождению их в Харьковскую Духовную Семинарию”⁷². Таким чином саме Є. Редіну знову довелося відстоювати колекцію Музею красних мистецтв⁷³.

Вимоги священників повернути цінності зустріли опір і в єпархіального начальства. Однак архієпископ Харківський і Охтирський Арсеній спрямував ці старожитності до духовної семінарії, де з часом було облаштовано Харківський церковно-археологічний музей⁷⁴. Відтак, у 1904 р. Арсеній вже вимагав передачі всіх церковних старожитностей з Музею університету до церковно-археологічного.

З великим листом, адресованим Харківському підготовчому комітету з подібного роду проханням звернулась і Катеринославська духовна консисторія:

⁷² Архів Музею історії Харківського національного університету., № 38.

⁷³ Павлова О.Г. Вказ. праця, с. 166.

⁷⁴ Бахтина С.А. К проблеме изучения истории Харьковского церковно-археологического музея (1913–1920-е гг.) // Материалы и тезисы науч. конф., посвящ. 30-летию кафедры историографии, источниковедения и археологии ХГУ (II Астаховские чтения) (1–2 ноября 1994 г.). Харьков, 1994.

В Предварительный комитет по устройству
XII Археологического Съезда в г. Харькове⁷⁵

Вследствие отношения, от 19 сентября с[его] г[ода] за № 1755, Духовная Консistorия имеет честь уведомить Предварительный Комитет по устройству XII Археологического Съезда, что Духовным Консistorиям предоставляется законом только право контролировать причты, церковных старост и церковно-приходские общества в епархиях в принадлежащем им по закону праве распоряжаться местными церковными имуществами, направляя деятельность в помянутом отношении всех названных факторов церковно-приходской жизни к полному согласию ее с требованиями закона, с выгодами приходских церквей и с пользой государственной, но ни в каком случае не предоставляется Епархиальному начальству и Консistorии права самостоятельно распоряжаться церковными имуществами в епархии, до пределов даже отчуждения этих имуществ во владение других ведомств, по собственной инициативе, без согласия на то местных причтов, церковных старост и прихожан, а тем более против желания таковых (§§ 137 и 106 со всеми примеч[аниями] к последнему высочайше утвержд[енного] в 9 день апреля 1883 г. Устава Духовн[ых] Консист[орий]). Посему, если Екатеринославская Духовная Консistorия в свое время, с разрешения епархиального преосвященного, согласно отношениям Комитета, от 28 ноября 1901 г. за № 2052, от 8 марта с[его] г[ода] за № 1268 и от 30 апреля за № 1407, и на условиях, указанных Комитетом в означенных его отношениях, оказала ему самое широкое содействие к побуждению, в целях научных, некоторые причты выслать в Комитет местные церковно-археологические древности, то Консistorия не может такого же содействия оказать в передаче помянутых предметов в музей древностей при императорском Харьковском университете. Тем более, что в м. Никополе⁷⁶ прихожанами был выражен даже протест против распоряжения Епархиального начальства о высылке церковных древностей Комитету на время археологического съезда и только после настойчивых требований епархиального начальства эти вещи были высланы Комитету. В виду этого, а равно и побуждаемая уже неоднократно требованиями церковно-приходских причтов, старост и обществ оказать содействие к возвращению в их приходские церкви высланных Комитету церковно-археологических древностей, Духовная Консistorия имеет честь покорнейше просить Комитет исполнить свои обещания относительно возвращения помянутых древностей.

Член Консistorии, *Протоиерей Ф. Романовский*
Секретарь *И. Малиновский*

⁷⁵ Лист написаний на бланку. У верхньому лівому куті заповнений штамп: “В. П. И. Екатеринославская Духовная Консistorия. Стол 2–2. Октября 14 дня 1902 года. № 20279. г. Екатеринослав”.

⁷⁶ Нині місто у Дніпропетровській області, адміністративний центр однойменного району.

Про конфлікт з Харківською єпархією, яка планувала організацію церковно-археологічного музею, згадує у листі до В. Іконнікова В. Савва, який небезпідставно побоювався, що єпархіальний музей не буде створений, а речі будуть втрачені: “Тр[афія] Уварова была здесь проездом в Екатеринослав и обратно и провела несколько часов в беседе о том, что интересуется некоторых деятелей бывшего археол[огического] съезда, которые полагали оставить в университетск[ом] музее часть церковных древностей, доставленных для выставки. Мысль эта встретила препятствие со стороны епархиальной власти, потребовавшей возвращения всех предметов, доставленных из церковей харьк[овской] епархии, в виду предположенного епархиального церковно-археологического музея. Полагают, что такого музея не будет, а собранное отберут и оно погибнет, поэтому обращались к гр. Уваровой”⁷⁷. З огляду на те, що згаданий лист В. Савви датовано 18 травня 1904 р., конфлікти та проблеми навколо пошуків власників експонатів колишньої виставки тривали близько двох років.

Відтак, саме завдяки Є. Редіну пам’ятки християнського мистецтва стали провідною темою XII Археологічного з’їзду. Вчений підготував каталог виставки церковних старожитностей, який включав опис 686 предметів⁷⁸. Окрім Є. Редіна з подібною темою виступили такі відомі на той час вчені, як М. Петров, Д. Айналов та О. Кирпичников. Про значення цього відділу промовляє і те, що М. Петров присвятив огляду іконописного відділу виставки та відповідних рефератів окрему публікацію⁷⁹.

Попри те, що більшість експонатів довелось повернути і більшість висновків учасників XII Археологічного з’їзду з часом було спростовано, можна погодитись з дослідниками⁸⁰, що основною заслугою Харківського з’їзду в цій сфері було саме порушення питання, його актуалізація, що знайшло своє продовження в дальших дослідженнях.

Листи М. Бережкова до Є. Редіна зберігаються у фондах Музею історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (ф. 1, оп. 4, папка 9: “Материалы по археологическим съездам”); єдиний лист-відповідь Є. Редіна зберігається у фонді Ніжинського історико-філологічного товариства Відділу збереження документів Державного архіву

⁷⁷ ІР НБУВ ф. III, од. зб. № 50785.

⁷⁸ Каталог XII Археологического съезда в г. Харькове. Отдел церковных древностей / Сост. Е.К. Редин. Харьков, 1902.

⁷⁹ Див.: *Петров Н.* Об иконописном отделе выставки и рефератах о нем на XII Археологическом съезде в Харькове (1902) // ЧИОНЛ, 1903, кн. 17, вып. I.

⁸⁰ *Сумцов Н.Ф.* К истории украинской иконописи. Харьков, 1905; *Павлова О.Г.* Вказ. праця, с. 164.

Чернігівської області в м. Ніжині (ф. 1334, оп. 1, спр. 36). Листи подаються мовою оригіналу за сучасним російським правописом.

1. *М. Бережков – Є. Редіну, Ніжин – Харків, 31 грудня 1902 р.*

Многоуважаемый Егор Кузьмич,
Милостивый Государь!

Из числа Институтских рукописей, переданных мной Вам лично в Харьков, 18 мая истекающего года, возвратились в Общество⁸¹, по первой Вашей посылке, две рукописи за № 34 и 38. Не возвратились⁸² три рукописи за № 51, 70 и 122.

Благоволите сделать справку о сих рукописях (они носят ярлычки Института снаружи и внутри, и печатное клеймо Института) и выслать их в возможной скорости.

Справьтесь также еще о книге “Требник” Петра Могилы⁸³, часть I⁸⁴ нами получена II часть, а I-й не пришло. Я писал вчера А. П. Кадлубовскому⁸⁵ (которому книги были отданы в минувшую масляницу, в бытность его в Нежине) – об этой недостающей части книги, – и он, конечно, поможет Вам в разыскании ее.

Усерднейше кланяюсь Вам и поздравляю с Новым Годом Вас и супругу⁸⁶.

⁸¹ Опис рукописів, переданих у Харків: *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии // Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. Т. IV. Нежин, 1903, с. 35–43.

⁸² Далі закреслене “четыре”.

⁸³ Требник – церковна книга, що містить тексти богослужіння і молитв. Требник використовується для обрядів хрещення, миропомазання, покаяння, шлюбу, висвячень тощо. В Україні Требник, опрацьований і виданий завдяки зусиллям митрополита Петра Могилы (1646). Він містить чини, не відомі в інших схожих церквах: на відкриття мощів, посвячення монастирів тощо. “Требник Петра Могилы” був наданий на з’їзд о. прот. Ф. Васютинським. Складався з трьох частин: *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 44.

⁸⁴ Надписано рукою Є. Редіна: “найдено”.

⁸⁵ Кадлубовський, Арсеній Петрович (1867–1921) – філолог-славіст. Випускник Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині (1888), студент М. Бережкова. У Варшавському університеті захистив магістерську дисертацію “Очерки по истории древнерусской литературы житий святых”. Протягом 1890–1893 рр. спершу наставник студентів, згодом професор Інституту князя Безбородька. З 1899 р. приват-доцент, згодом професор Харківського університету. Під час Першої світової війни викладав у СПб. університеті. Протягом 1916–1917 рр. – в Пермському університеті, де був деканом Історико-філологічного факультету і першим директором наукової бібліотеки. В 1919–1920 рр. – професор Таврійського університету. Помер в еміграції поблизу Константинополя. Член Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька з 3 квітня 1894 р.

⁸⁶ Тетяна Редіна.

Буду дня через два-три писать Вам еще о некоторых вещах археологических, по окончательной сверке присланного с инвентарем и списками. Уж извините, любезнейший Егор Кузьмич, что докучаю письмами; но и сам обязан отчетом г. г. экспонентам.

Вам преданный от души *М. Бережков*.

МХУ, ф. 1, оп. 4, папка 9, № 642, автограф.

2. *М. Бережков – Є. Редіну, Ніжин – Харків, 5 січня 1903 р.*

Многоуважаемый Егор Кузьмич,
Милостивый Государь!

Кроме трех рукописей, принадлежащих Институту князя Безбородко (№№ 51, 70 и 122, по печатному описанию проф. М. Сперанского⁸⁷, да кроме первой части Требника П. Могилы⁸⁸, о коих я уже имел честь писать Вам, недополучены Обществом еще следующие вещи.

а, Хоругвь или знамя с изображением на одной стороне государственного герба, на другой – мученика Леонтия⁸⁹. По инвентарю Общества № 23.

б, Кусок шелковых материй и вышивок по полотну, по инвентарю № 87⁹⁰.

в, Железный топор, или боевая кирка, по инвентарю № 124⁹¹.

⁸⁷ Сперанський, Михайло Нестерович (1863–1938) – філолог, фольклорист, візантолог. Випускник Московського університету (1885), 1895 р. захистив магістерську дисертацію “Славянские апокрифические евангелия” у Московському університеті, тоді ж був обраний професором Історико-філологічного інституту князя Безбородька в Ніжині. 1899 р. – захистив докторську дисертацію “Из истории отреченных книг” у Київському університеті. Протягом 1907–1923 рр. професор Московського університету, член-кореспондент РАН (з 1902 р.), академік АН СРСР (1921–1934). У 1934 р. в НКВС проходив по справі славістів. Реабілітований 27 лютого 1990 р. Член Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька з 27 січня 1896 р. М. Сперанський входив до складу Ніжинського попереднього комітету з підготовки XII Археологічного з’їзду. За головування А. Добиаша був товаришем секретаря Ніжинського товариства. Див.: Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша, о результатах деятельности состоящей при Обществе особой комиссии по собиранию археологических и этнографических сведений, а также предметов древности в пределах Черниговской губ., к XII археологическому съезду // Труды Харьковского предварительного комитета..., с. 196, 228–230.

⁸⁸ Рукою Є. Редіна надписано: “Найдено”.

⁸⁹ Хоругва з Мглинської Воскресенської церкви надана Ніжинському товариству С. Гатцуком: Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 203, 226–227.

⁹⁰ Старовинний шовковий кушак і дві вишивки по полотку, отримані від ніжинського мешканця Сугонакі: *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии..., с. 56.

⁹¹ Рукою Є. Редіна олівцем надписано: “Есть”.

г, Стремена, тот же номер⁹².

(Ети вещи сданы Вам лично мной 4 января прошлого года).

д, Из коллекции К.И. Самбурского⁹³ не досланы все четыре дукача⁹⁴, именно три медных и один серебряный и золочёный с тремя цветными хрусталиками, по инвентарю №№ 229, 242, 302 и 303⁹⁵. Из них два дукача переданы Вам лично мной 18 мая минувшего года, а другие два посланы с Н. Гарри⁹⁶ в августе: благоволите справиться по спискам, кои вручены Вам.

е, Гипсовая ваза⁹⁷, окрашенная в красный цвет, с рельефными изображениями, по инвентарю № 230; из вещей также Самбурского⁹⁸; привезена Вам 18 мая.

ж, Гравюра в лист апокалиптического содержания⁹⁹, по инвентарю № 266¹⁰⁰. Доставлена тогда же¹⁰¹.

з, Пергаменный диплом на дворянство Пороховникову; по инвентарю № 270¹⁰². Доставлен тогда же¹⁰³.

и, Трубка для курения табаку и бисерный чехол с ней; инвентарные №№ 311–312¹⁰⁴. Присланы Вам с Гарри¹⁰⁵.

В присланных от Вас ящиках (в первый раз в трех, другой раз – в одном) перечисленных вещей не оказалось. Может быть некоторые из них уже переданы Вами непосредственно их владельцам, например Самбурскому?

⁹² Рукою С. Редіна олівцем надписано: “Есть”. Позиції в) і г) надані козаком П. Балахом з с. Добротова, Кролевецького повіту, Чернігівської губернії через священника М. Яценка: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 55.

⁹³ Самбурзький, Костянтин Іванович (близько 1869 – ?) – псаломщик с. Гужовка Борзенського повіту Чернігівської губернії. Передав Ніжинському товариству колекцію старожитностей для виставки XII Археологічного з'їзду, в кількості 22 предмети. Особливо цінними були два рукописи: 1) Повість ченця Мотронинського монастиря Серапіона про його паломництво в Єрусалим у 1749 р. та 2) Рукописна копія “Енеїди” І. Котляревського кінця XVIII ст.: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 46, 53–54.

⁹⁴ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “найдены № 229 и № 242 26/III и посланы”.

⁹⁵ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “№ 302 и 303 у меня в моей книге не значатся”.

⁹⁶ Ніжинський палітурник. Більше відомостей не вдалося встановити.

⁹⁷ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “передана хозяину лично”.

⁹⁸ З колекції К. Самбурзького. Датуються кінцем XVIII ст.: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 53.

⁹⁹ З колекції С. Гатцука: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 52.

¹⁰⁰ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “есть”.

¹⁰¹ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “найдена”.

¹⁰² Документ наданий випускником Ніжинської класичної гімназії М. Плишевським. Він датується 18 травня 1795 р.: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 48–49.

¹⁰³ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “есть”.

¹⁰⁴ З колекції С. Гатцука: *Бережков М. О занятиях археологической комиссии...*, с. 53.

¹⁰⁵ Рукою С. Редіна олівцем надписано: “есть”.

Благоволите сделать справку, и дослать все, что найдется по сему реестру.

Да позвольте узнать: отправлен ли Малороссийский атлас¹⁰⁶ в Черниговскую гимназию? И как обстоит дело с коллекцией Ф.П. Яновского¹⁰⁷?

Наконец примите мой усердный поклон Дмитрию Ивановичу и Вам.
М. Бережков.

P.S. Что не упомянуто в этом реестре, того не отсылайте, на-прим[ер] гипсового большого медальона из дворца в Ляличах¹⁰⁸, кирпичей от Спасского собора в Чернигове¹⁰⁹ и т. п.¹¹⁰ пусть останется у Вас, в Музее.

Не осталась ли на выставке гравюра-лист, изображающая царскую семью Николая I¹¹¹, и любопытная по опечатке (“императрица Всероссийский”?)¹¹².

Verte¹¹³.

Как будто бы я ее привозил на выставку.

Извините, пожалуйста, за причиненные хлопоты.

МХУ, ф. 1, оп. 4, папка 9, № 643, автограф.

¹⁰⁶ “Малороссийский атлас” був наданий Ніжинському товариству для передачі на виставку в Харків. “Атлас”, складений 1778 р., вміщує три мапи і тринадцять планів українських міст. Він був подарований Чернігівській гімназії князем Голіциним у 1861 р. Цей “Атлас” експонувався і на виставці XI Археологічного з’їду в Києві. Науковим опрацюванням атласу займався М. Бережков. Долю “Атласу” на разі встановити не вдалося. Детальніше про Атлас див.: *Описание Атласа XVIII ст., подаренного Черниговской гимназии* кн. Н.П. Голицыным // *Киевская старина*, т. XXIX, 1890 (№ 4), с. 131–147.

¹⁰⁷ Яновський, Федір П. (? – ?) – благочинний с. Вишенок, Остерського повіту Чернігівської губернії. Відомий колекціонер старожитностей. Був залучений Ніжинським попереднім комітетом насамперед з метою археологічного дослідження вишенської гори. Передав Ніжинському комітету колекцію старожитностей, що складалась з понад тисячі предметів: *Бережков М. О занятях археологической комиссии...*, с. 55–56.

¹⁰⁸ Матеріали зібрані С. Гатцуком в с. Ляличах, Суразького повіту, Чернігівської губернії (нині Брянська обл. РФ). Речі походять з палацу, збудованого П. Завадовським (арх. Джакомо Кваренгі, 1794–1795). До сьогодні не зберігся. Очевидно маються на увазі два настінні гіпсові барельєфи: *Бережков М. О занятях археологической комиссии...*, с. 53. Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добиаша..., с. 203, 224–225; Детальніше про село і палац див.: *Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии*. Т. 1: Полк Стародубский. К., 1888, с. 348–349.

¹⁰⁹ Спасо-Преображенський собор у Чернігові, збудований в першій половині XI ст.

¹¹⁰ Дві целлини і кусок розчину з розібраної арки під головним куполом Чернігівського Спаського собору (перша половина XI ст.) були передані в Ніжин О. Яригиним: *Бережков М. О занятях археологической комиссии...*, с. 56.

¹¹¹ Отримано від С. Гатцука: *Бережков М. О занятях археологической комиссии...*, с. 52.

¹¹² Рукою Є. Редіна олівцем надписано: “есть”.

¹¹³ З лат. “поверніть!”.

3. М. Бережков – Є. Редіну, Ніжин – Харків, 15 лютого 1903 р.

Многоуважаемый Егор Кузьмич,
Милостивый Государь!

На святках я писал Вам покорнейшую просьбу о досылке в наше Общество некоторых предметов, на выставке бывших. Слышу от М.Н. Сперанского о Вашем нездоровье, – и всё-таки, – простите великодушно – обращаюсь к Вам с новою просьбой о тех же предметах: не откажитесь разыскать их и выслать в Нежин.

Вот список их.

1, Требник Петра Могилы, часть 1^а, экземпляр протоиерея Ф. Васютинского¹¹⁴ (2 и 3 часть этой книги получена у нас).

2, Рукописи Института князя Безбородко, по описанию проф. М.Н. Сперанского за №№-ми¹¹⁵ 51, 70 и 122¹¹⁶.

(Две рукописи за №№ 34 и 48 получены у нас).

3, четыре медных дукача из коллекции Самбурского¹¹⁷, по инвентарю у нас значащиеся за №№ 229, 242, 302 и 303.

4, Картинка литограф[ическая] апокалипсического содержания (№ 266 по инв[ентарю]).

5, Пергаменный диплом на дворянство Пороховникову, выданный из Новгород-Северского дворянск[ого] присутствия (№ 270)¹¹⁸.

6, Трубка курительная и бисерный чехол на чубук (№№ 311, 312)¹¹⁹.

7, Хоругвь-знамя из мглинской старой церкви (по инвентарю № 23)

¹¹⁴ Протоіерей Ф. Васютинський (? – ?) – Дійсний член епархіального нагляду приходських шкіл Чернігівської єпархії, дійсний член Історико-філологічного товариства при Інституті князя Безбородька з 12 червня 1894 р. Передав Ніжинській комісії Евхологон – Требнік Петра Могилы (1646 р.) у трьох частинах: *Бережков М. О заняттях археологічної комісії...*, с. 44.

¹¹⁵ Помітка Є. Редіна: №№ 51, 70 – “найдені”.

¹¹⁶ Очевидно, маються на увазі рукописи К. Самбурзького, описані М. Сперанським. Це 1) Повість, написана ченцем Мотронинського монастиря Серапіном про його подорож в Єрусалим у 1749 р. та 2) Рукописний примірник “Енеїди” І. Котляревського, написаний на папері зі штампом 1798 р. з друкованого видання Парпури: *Бережков М. О заняттях археологічної комісії...*, с. 46–47. Детальніше про цей список див.: *Сперанський М.Н. Заметки к истории “Энеиды” И.П. Котляревского. Львов, 1902, 16 с.*

¹¹⁷ Колекція К. Самбурзького – псаломщика с. Гужовки, Борзенського повіту, Чернігівської губернії, складалася з понад 50 предметів: *Бережков М. О заняттях археологічної комісії...*, с. 53–54.

¹¹⁸ Див. ком. № 102.

¹¹⁹ З колекції С. Гатцука: *Бережков М. О заняттях археологічної комісії...*, с. 53.

Еще раз извиняюсь за причиняемые Вам хлопоты, и остаюсь в надежде, что Вы не откажете поискать вещи, а найдя переслать нам. Ваш душевно преданный *М. Бережков*.

15 февраля 1903. Нежин¹²⁰.

МХУ, ф. 1, оп. 4, папка 9, № 645, автограф.

4. *Є. Редін – М. Бережкову, Харків – Ніжин, 19 лютого 1903 р.*¹²¹

Глубокоуважаемый Михаил Николаевич!

Спасибо Вам большое, что Вы не гневаетесь на меня, не проклинаете меня, как это делают другие, а напоминаете только.

Извините, пожалуйста, что заставляю Вас мне часто напоминать, все не высылая вещей.

Я совсем прихожу в отчаяние. Быстрая пересылка вещей из аудиторий в Музей произвела хаос в распорядке их.

Получив от Вас письма, я надеюсь их искать, но, увы, не нахожу...¹²² Проходят дни, я кидаюсь за удовлетворением других требований и, покамест, держусь еще, много непонимания.

С настоящим письмом я посылаю Вам целый ряд предметов. Но к глубокому сожалению – это еще не все. Рукописи № 122 Института еще не имею. Не имею тех дукачей и хоругвы.

Покорнейше прошу напомнить мне опять о высылке их. Буду искать.
Душевно преданный Вам, *Е. Редин*.

ВДАЧОН, ф. 1334, оп. 1, спр. 36, арк. 23–23зв., автограф.

5. *М. Бережков – Є. Редіну, Ніжин – Харків, 15 лютого 1903 р.*¹²³

Покорнейше Вас благодарю, многоуважаемый Егор Кузьмич, за присылку рукописей, книги о Васютинского и вещиц г. Гатцука¹²⁴. Вы обрадовали меня. И за что же, государь мой, стал бы я бранить Вас?

¹²⁰ Поверх листа С. Редіним олівцем зроблені помітки: “найдено 8/III 1903: № 266, 270, 311, 312; И рукопись № 29 найдена”. На звороті С. Редіним, так само олівцем написано: “Отыскать еще: 1) желез[ный] топор под № 124. 2) стрелы железные. 3) Гравюра импер[атрица] всер[оссийская]. 4 дуката посланы 26/III.1903”.

¹²¹ Лист написаний на бланку: “Министерство народного просвещения Императорский Харьковский университет. Музей древностей и изящных искусств. Февраля 19 дня 1903 года. № 3. Харьков”.

¹²² Так в оригіналі.

¹²³ На листі зверху помітка рукою С. Редіна: “к бумаге № 13”.

¹²⁴ Гатцук, Семен Андрійович (? – ?) – земський учитель с. Старі Чешуйки Мглинського повіту Чернігівської губернії (нині – Мглинський район Брянської області Російської

(“Слышите Павла глаголюща: благословите, а не клените”, как цитует апостола мних Лаврентий¹²⁵). Теперь у Вас останутся четыре дукача из коллекции г. Самбурского, да кусочек старого знамени из Мглина¹²⁶. А больше, кажется, ничего не остается. Рукописей за Вами больше нет: ибо та, что с инвентарным № 29, есть в то же время № 122 Институтского печатного описания.

Да, я очень рад и готов переписать всё целиком послесловие мниха Лаврентия: “радуется купец прикуп сотворив” и проч[ее] до конца.

А если что еще у меня не окажется, то напишу, в надежде, что Вы великодушно не откажете в справочке.

Усердно кланяюсь Вам и супруге, и чете Багалеев.

Ваш душевно преданный *М. Бережков*.

9 марта 1903.

Нежин.

МХУ, ф. 1, оп. 4, папка 9, № 635, автограф.

Федерации). Одним з перших досліджував археологічні пам'ятки у Мглинському, Суражському та Новгород-Сіверському повітах. Особливу увагу приділяв вивченню палацу П. Завадовського в с. Ляличі Суражського повіту. На виставці XII Археологічного з'їзду експонувалась значна колекція дослідника. В Дніпропетровському історичному музеї зберігається 5 рукописних “Археологических журналов” С. Гатцука. Дослідник був членом Ніжинської археологічної комісії в рамках підготовки до XII Археологічного з'їзду. В цьому контексті вчений провів розкопки курганів біля с. Дегтярівки на березі р. Іпуті. С. Гатцук передав Ніжинському комітету свій історико-археологічний та етнографічний журнал, матеріали, що стосуються палацу в с. Ляличах, оригінал універсалу стародубського полковника Лукіяна Журавки від 1718 р. та низку інших старожитностей: *Бережков М.* О занятиях археологической комиссии, с. 51–53; Доклад председателя историко-филологического общества при институте князя Безбородко, профессора Добыша..., с. 219–228.

¹² ПСРЛ. М., 1962, т. I, стп. 488

¹² Нині місто в Брянській області Російської Федерації, адміністративний центр однойменного району.